

Tegnér's magisterfrågor

I samband med promotionerna skulle den så kallade magisterfrågan framställas. Den innebar att en adjunkt, det vill säga en etablerad lärare, och den främste av dem som promoverats gav ett jakande eller nekande svar på en av fakulteten formulerad fråga. Tegnér var två gånger inblandad i detta, första gången 1802 då han som primus bland de promoverade skulle motivera ett jakande svar på den uppställda frågan, andra gången 1808 då han som adjunkt hade sig ålagt att svara nej. Magisterfrågan var föreskriven i konstitutionerna från 1655 som gällde för universiteten i Uppsala, Åbo och Lund. Formen låg nära den akademiska disputationen med respondent och opponent, men med den skillnaden att deltagarna fick hålla var sitt sammanhängande inlägg utan att växla repliker med varandra. De frågor som diskuterades var i princip bestämda av fakulteten och inte av aktörerna. De texter som blev resultatet hade därigenom än mer än dissertationerna drag av tillfällesskrifter, i synnerhet som de inte trycktes. De åsikter som förfäktades behöver inte ha varit så allvarligt menade.

Magisterfrågorna förutsattes ställas och besvaras på latin, och så skedde nog också i Tegnér's fall. Men Tegnér's inlägg 1808 föreligger också i svensk översättning.¹

1802

”Frågas: kan man hoppas på att vetenskaperna och vitterheten skall växa lika mycket under det nittonde seklet som under det adertonde?”²

1 Tegnér's svar på magisterfrågan 1802 är utgivet i Tegnér 1913, s. 329–337. Det från 1808 är i sin svenska lydelse utgivet i samma volym, s. 164–171. Det finns också i latinsk version i Lunds universitetsbibliotek som nummer 586 i Palmborg 1946.

2 *Quaeritur: An sperandum est fore ut disciplinae et litterae saeculo XVIII tanta capiant incrementa quanta saeculo XVIII ceperunt?*

Magisterfrågan 1802, som den 19-årige Tegnér alltså hade att besvara med ja, handlade om framsteget i historien: kunde man hoppas på att vetenskaperna och vitterheten skulle växa lika mycket under nästa århundrande som under 1700-talet? Adjunkten Frantz Liljenroth inledde föreställningen genom att ge ett nekande svar. Meningsutbytet kan inte ha varit helt spontant, hur duktiga de än var på latin. Anförandena måste ha skrivits i förväg och Liljenroth hade rimligen låtit Tegnér i förväg läsa vad han skulle säga; kanske hade han också fått läsa Tegnér's svar i förväg. Man kan inte utesluta att Tegnér efteråt gjort ändringar eller tillägg i den text som föreligger. Liljenroths anförande är inte bevarat; hans argument återges bara i korthet av Tegnér. Tonen i Tegnér's anförande är förbindlig; magisterfrågan var ett moment i den högtidliga promotionsakten och inbjöd inte till aggressiv polemik såsom disputationerna kunde göra. Som den yngre visar han också vederbörlig ödmjukhet.

Formen för magisterfrågans behandling var alltså reglerad, men ämnet kunde vara intressant. Vetenskapens utveckling är en central aspekt av föreställningen om framsteg i historien, som har varit ett kärt ämne för modern idéhistorisk forskning. Liljenroth och Tegnér behandlar det som en aktuell samtidsfråga, ännu inte avgjord. Olika företeelser i omvärlden, större och mindre och inte bara vetenskapen, värderas i relation till frågan om det blir bättre eller sämre. Argumenten innebär sammantagna en analys av både samtid och framtid som inte blir mindre intressant av att den genomförs på latin, ett förmodernt språk. Begrepp som "upplysning(en)", "framsteg(et)" och "modern", som är självklara i senare beskrivningar av epoken och dess plats i historien, var inte etablerade på latin; argumentationen är empirisk, inte historiefilosofisk.

Året är alltså 1802, franska revolutionen har skapat krig och kaos i Europa på många håll och Liljenroth har tydigen antytt att detta förebådar vetenskapens förfall. Men Tegnér bestrider att ostadigheten är så allvarlig; nedgången för vetenskaper och konster är inte att jämföra med tidigare civilisationers fall, som när den egyptiska, grekiska respektive romerska gick under efter att ha invaderats av krigiska barbarfolk. Inga goter eller andra barbarer hotar den europeiska civilisationen. Jämförelsen med dessa i tiden avlägsna civilisationer ter sig långsökt, och frågan är om den är Liljenroths eller en retorisk överdrift av Tegnér.

Mer relevanta är Liljenroths påpekanden om nedgång och kriser i samtiden, i Europa och globalt. Italien och Spanien är vidskepliga och svaga, England är utmattat av krigen, Tyskland splittrat och snart fjärrmat från all vitterhet, Frankrike har återförts till tyranni och katolicism. Söderns länder – väl Afrika – är vilda och barbariska, Orienten har sjunkit tillbaka i sitt vanliga mörker sedan det ljus som där tänts plötsligt slocknat – man undrar vilket. Intressant är konstaterandet att Occidenten, det vill säga Amerika, har "återfallit i slaveriets vanära". Med detta torde avses att slaveriet, som många

ville avskaffa i det självständiga USA, i praktiken blev kvar för sydstaternas del. Detta har en upplyst opinion i Europa alltså noterat. Mer gåtfullt är vad Liljenroth avsett med påståendet om våra närmaste grannar, vilket rimligen måste avse Ryssland och Danmark, nämligen att den ena (Ryssland?) behåller sitt gamla barbari medan den andra (Danmark?) håller på att "fjärma sig från en nyligen påbörjad kultivering".

Tegnér medger att det finns brister men finner genomgående farhågorna överdrivna. Vidskepelsen har successivt minskat under det gångna seklet. Man bränner inte längre människor på bål för att straffa dem. Den barbariska grymheten i krig har minskat; soldaterna ägnar sig numera verkligen åt att kriga i stället för att plundra och våldföra sig på kvinnor och barn.

Framför allt har det blivit bättre i Frankrike. Tegnér uppskattar Napoleon, då ännu Bonaparte – som Liljenroth tydligt kallat tyrann men som enligt Tegnér återställt ordningen i Frankrike efter revolutionens kaos och antyds ha inlett en period av fred i Europa. Tegnér skriver detta efter att freden i Amiens slutits mellan England och Frankrike 1801 och ett som det skulle visa sig mycket tillfälligt lugn inträtt på den europeiska scenen. Vurmen för Napoleon som hjälte skulle han, med vissa reservationer, behålla så länge denne levde.

Om den franska revolutionen uttrycker han sig däremot påfallande negativt och avger några bestämda omdömen om vikten av stat och religion för att upprätthålla en ordning som möjliggör vetenskapernas växt. Tegnér var väl aldrig någon revolutionär, men de starka formuleringarna om kaoset i Frankrike ska kanske ses mot bakgrunden av den dramatiska demonstrationen av yngre akademiker i Uppsala år 1800 då man hade spelat marseljäsen och uttryckt jakobinska sympatier. Med sådana ville Tegnér rimligen inte bli förknippad.

Så långt om det allmänna tillståndet för Europa och världen. Den utveckling som Tegnér försvarar gäller bara Europa; övriga delar av världen kan inte tillföra något utan är beroende av Europas kunskaper. Framstegsperspektivet är uttryckligen inskränkt till Europa.

Tegnér bemöter sedan specifikt Liljenroths kritik av vetenskapernas tillstånd i samtiden. Här blir framställningen mer abstrakt, inga bestämda teorier eller personer kommenteras närmare. Liljenroth har klagat över att somliga teologer går för långt i sina spekulationer. Tegnér anser att de bör uppmuntras att ställa frågor, även om de heligaste ting, men utan att precisera om vad.

Ställningstagandet till den "kritiska filosofin", det vill säga Kant, är en viktig punkt i texten, om också föga konkret. Tegnér är i huvudsak positiv till den. Den kritiska filosofin har dragit gränser för det mänskliga förnuftet, menar han, den har inte förnekat sinneskunskapen utan bara bestritt dess förmåga att avgöra allting. Kant har också

lagt en säkrare grund för vår tro på Gud och givit människorna en ny och värdig grund för moralen.

Man kan anta att Tegnér med dessa vaga bestämningar velat uttrycka vad som för många i samtiden framstod som attraktivt med Kants filosofi, nämligen att upplysningsfilosofins empirism reviderades genom att den mänskliga kunskapen begränsas till det som görs tillgängligt genom tidens och rummets åskådningsformer, medan tinget i sig inte kan förnimmas av människan. Därigenom drogs religionen undan kunskapskritiken samtidigt som moralen gavs en ny grund genom det kategoriska imperativet att vårt handlande ska följa principer som kan upphöjas till allmän lag.

Den kritiska filosofin vinner således Tegnérns godkännande: den har öppnat en bättre väg till sanningen än någon tidigare. Efterföljare till Kant däremot har hemfallit åt idealism och andra dumheter, menar han. Här avses tydligen Schelling och Fichte.

Tegnér återkom i fortsättningen flera gånger till Kant i sina latinska texter. Samma år, 1802, tog han upp Kants begrepp tinget i sig i den dissertation han skrev som specimen för adjunkturen i filosofi.³ Kant var tidens stora namn i filosofin som akademiker i karriären gärna förhöll sig till.

Tegnérns fortsatta framställning i magisterfrågan berör kortfattat olika negativa förhållanden i det svenska utbildningsväsendet som Liljenroth tagit upp. Ett argument faller i ögonen. Liljenroth har påpekat att den brist på mat som varit rådande på senare tid på grund av höga spannmålspriser har fått antalet elever i skolorna att minska – i och för sig en intressant upplysning om bräckligheten i skolväsendet. Tegnér bagateliserar detta argument och tillägger att även om så vore fallet, så är det ingen större olycka eftersom nyttan av studier inte bara ska mätas efter antalet studerande. Kvalitet är viktigare än kvantitet; bland dem som inte kan studera finns vanligtvis de svagare. Uteblir de blir det större utrymme för de övrigas begåvning.

Tegnér deklarerar avslutningsvis att de omständigheter Liljenroth anfört inte ger anledning att befara att vetenskap och vitterhet ska stagnera. Det finns en instinkt i människans natur att alltid sträva mot det bättre och högre. De omständigheter som Liljenroth pekat på ger inte anledning att tro att denna instinkt hejdas. Det finns hopp för framtiden.

Dock, tillägger han, i en konservativ reservation som går Liljenroth till mötes: Det kräver att man tar varning av de förfärligheter som omstörtat de sista åren av det föregående seklet: "Ty inget större och allvarigare bevis finns på hur mycket förstörelse

3 *Commentatio quaestionis an congruenter suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit.* Om Tegnérns insatser som filosof, se Henrik Lagerlunds bidrag i denna volym.

och olycka som vållas av förmåtenheten hos det okunniga folket, av det tygellösa frihetsbegäret och av föraktet för religion och lagar.”

1808

”Frågas om man med rätta påstår att de konster som benämns sköna bidrar lika mycket till människans allsidiga förädling som de discipliner som kallas allvarligare?”⁴

Vid promotionen 1808 var det Tegnér som i sin egenskap av adjunkt hade att ge det nekande svaret på den uppställda frågan. Möjligen var det så att adjunkten alltid skulle ge det nekande svaret och lämna åt den unge magistern att ge ett uppmuntrande svar. Det jakande svaret den här gången levererades av magister Anders Hagelberg, omsider präst i Växjö stift under Tegnér's biskopstid. Tegnér berömmar honom i starka ordalag i slutorden av sitt svar på magisterfrågan.

Tegnér's anförande finns även i svensk lydelse.⁵ Vilken version som tillkommit först, den latinska eller den svenska, är oklart. De skiljer en del åt i argumentens ordning och ordens placering.⁶ Presentationen här följer den latinska versionen.

Rubrikens formulering är krånglig. Det kan för en nutida läsare låta som om det handlar om en jämförelse mellan humaniora och naturvetenskaperna, men så är inte fallet. Det gäller snarare mänskliga förmågor än olika discipliner: å ena sidan konsten, å andra sidan moralen och vetandet, och frågan är alltså om konsten bidrar lika mycket till människans förädling som moralen och kunskapsförmågan. Tegnér som adjunkt har då haft att besvara frågan nekande. Man kan tycka att det nekande svaret är angivet redan i frågans formulering, där moralen och vetenskapen kallas allvarligare eller strängare (*severiores*).

4 *Quaeritur an jure statuitur, quae ex pulchritudine nomen habeant artes ad hominem omni ex parte perficiendum non minus prodesse quam quas vocant disciplinae severiores?*

5 Tryckt i Tegnér 1913, s. 164–171.

6 Den latinska finns i Lunds universitetsbibliotek, Esaias Tegnér's arkiv, vol. 7.

18

Quum aque & sine studio omnia ea perverta
 & libidinosa, omnes illos miseriae & incommoda confi-
 deramus, quae, si a cultura temporum nostrorum
 suam originem duxerunt, at certe cum ea conjuncta
 sunt & sociata, totam illam filvam scelerum &
 cupiditatum cum vita simplici & tranquilla, cum
 antiqua fide, cum incorruptis moribus priorum
 inventorum hominum conferimus, quædā qua-
 nam & desiderabilis exoritur necesse est, quænam
 sit finis, ad quod tendat omnis humani generis
 cultura? Certe, si cultus ille hodiernus, quæ
 nunc Europæi est, jam absolutus & perfectus ha-
 beri patet, nec aliquid quod vel a philosopho
 vel a sedulo studio amplius desideraretur re-
 linqueret, non sane esset in prolebus & æquæ
 qui non totum illum omnemque puras artes & te-
 chinica ea intus mente deponeret & exspua-
 retur. Sed ad culturam & perfectionem totum
 humanum genus tendit & impelitur, nec facile
 credendum est ejusmodi desiderium eo confitis
 nobis datum esse & innatum ut abesse & imperi
 recedamus. Omnis igitur cultura aliud præter
 consuetudinem aliquid finis esse debet quem jam
 appetenti sumus. Scilicet ignoto respectu hominis fu-
 it ille Cultus, qui ex paterna domo & ubi tran-
 quille

Inledningen till svaret på magisterfrågan 1808 i Tegnér's latinska manuskript (Lunds universitetsbibliotek, Esaias Tegnér's papper volym 7). Texten finns också i Tegnér's svenska version, tryckt först långt senare i Filo-
 sofiska och estetiska skrifter 1913. Hur de båda versionerna förhåller sig till varandra är ovisst. Rimligen var
 det den latinska som framfördes under den akademiska akten. Den svenska var kanske bara ett utkast men
 är ändå så utarbetad att den kan ha varit avsedd att spridas till en större publik. Förhållandet är likartat för
 dissertationen om plikt-kollision 1808 och promotionsföreläsningen om Platon och poesin 1820, men i dem finns
 påtagliga skillnader mellan versionerna, vilket inte är fallet med magisterfrågan.

Quum aequae et sine studio omnia ea perversa et libidinosa, omnes illas miseriae, et incommoda consideramus, quae, si a cultura temporum nostrorum haud originem duxerunt, at certe cum ea coniuncta sint et sociata, totamque illam silvam scelerum et cupiditatum cum vita simplici et tranquilla, cum antiqua fide, cum incorruptis moribus priscorum incultorumque hominum conferimus, quaestio quaenam et dubitatio exoritur necesse est, quinam sit finis, ad quod (sic) tendat omnis humani generis cultura? Certe, si cultus ille hodiernus, qualis nunc Europaeis est, iam absolutus et perfectus haberi posset, nec aliquid quod a philosopho vel a φιλανθρωπῶ amplius desideraretur relinquere-turque, non sane esset vir probus et aequus qui non totum illum omnesque suas artes et lenocinia ex intima mente demoveret et exsecraretur. Sed ad culturam et perfectionem totum humanum genus tendit et impellitur [...]

När man opartiskt betraktar alla de olyckor och uselheter, all den förvändhet och utsväfning, som, jag vill icke säga ha sin grund i vår närvarande kultur, men åtminstone åtfölja den, och oväldigt jemför dessa med det lugn, den enkelhet i seder, den verkliga lycksalighet Historien visar oss hos våra mindre odlade, men oförderfvade förfäder, så kan man ej afhålla sig från att fråga: Hvad är ändamålet med all mensklig odling? Hade culturen sådan som den t.ex. nu är i Europa redan uppnått sitt ändamål, redan uppfyllt allt hvad philosophen och menniskovännen billigtvis af den väntat sig; o, då skulle det ej finnas en redlig och vältänkande man, som ej i djupet af sitt hjerta förbannade den och den stund som förde oss ut ur Naturens moderliga armar. Men till odling sträfvar omedelbarligen vårt släkte [...]

De första meningarna i svaret på magisterfrågan 1808 på latin respektive svenska. Den latinska versionen är retoriskt mer utsmyckad och därmed något längre.

Tegnér förutsätter i inledningen, liksom i magisterfrågan 1802, att mänskligheten naturligen strävar mot fullkomning. Den mänskliga kulturen är av tre slag: intellektuell, moralisk och estetisk. De tre måste alltid finnas med, men frågan är om någon av dem är viktigare än de andra. Argumentet är sedan att den moraliska kulturen är den mest angelägna, att den intellektuella ligger nära den och lätt låter sig förenas med den, medan den estetiska odlingen är problematisk och inte utan vidare kompatibel med moralen. I bakgrunden finns Rousseaus påstående från 1750 att både konster och vetenskaper har sitt ursprung i människans laster och begär, och att den moraliska dygd som ursprungligen fanns gått förlorad under civilisationens utveckling.⁷ Tegnér anknyter explicit till Rousseau genom att hävda att begär, lastbarhet och ohederlighet frodas i det annars så förfinade Europa.

Problemet är den estetiska kulturens tvetydiga roll. Konsten kan inverka positivt på moralen genom att skildra dygden med goda exempel, men den behöver inte göra det utan befordrar lika gärna det moraliska förfallet. Dess verkan är slumpartad och godtycklig. Den estetiska upplevelsen kan väcka känslor av humanitet, men de inställer sig *efter* den handling som skildras och har inte sin upprinnelse i konsten. Förnuftet och den intellektuella kulturen däremot kan tygla negativa och skadliga känslor och står därmed i ett närmare förhållande till moralen än den estetiska kulturen.

Moralen bestäms alltså inte av känslan. Här kan man ana en inflytelse från Kants argument om det kategoriska imperativet som princip för det moraliska handlandet, enligt vilket man bara ska handla efter en regel som man skulle vilja upphöja till allmän lag, således en *maxim* som grundas i ett förnuftskriterium snarare än i känslan.

På slutet tar Tegnér historien till hjälp för att visa att framstående estetisk kultur går hand i hand med fördärvade seder. I antikens Grekland blomstrade konsterna först när de moraliska sederna korruperats. Den dygd atenarna inte längre kunde se i verkligheten försökte de återskapa i konsten. I Sparta däremot, där den estetiska kulturen var mager, kunde den medborgerliga dygden fortleva länge: "Sparta hade män och vapen medan Athén berömdes bara för statyer och danserskor." Samma sak i Rom: där försvann den stränga dygden när man kom i kontakt med vekheten i den grekiska konsten. I Augustus Rom var konsten lysande men moralen utan ära och principer. I det moderna Europa har det sedeslösa Frankrike under Ludvig XIV varit ett övertydligt exempel på samma förhållande. Om Sverige vill Tegnér inte tala, "men vi vet alla vid vilka tidpunkter konsten blomstrat och sederna fördärvats".

Jämförelsen med antiken är hämtad från Schiller.⁸ Man frågar sig hur genomtänkt och allvarligt menad Tegnér's argumentation var. Med moral förstår han, åtminstone i

7 I skriften *Si le retablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les moers.*

8 Såsom visas i Tegnér 1913, s. 446–447.

exemplen från antiken, bara mod och offervillighet hos medborgare och soldater; det blir en ganska snäv förståelse av moral. Påfallande är också att han inte nämner någonting om kristendomen som grund för moralen. Det kan bero på att frågan var reserverad för teologiska fakulteten enligt den revirordning som rådde vid universiteten, eller på Kants moralfilosofi som förklarade moralen utan att hänvisa till religionen. Det kan också vara en effekt av hans bekanta brist på religiöst intresse. Notabelt är vidare att den kvalitet han annars framför allt ville tillskriva den grekiska dikten, nämligen föreningen av form och innehåll, är estetisk och alltså tillhörig den lägre kategorin i hans rangordning av de mänskliga kulturformerna.

Slutligen är det intressant att Tegnér inte säger något om de grekiska filosoferna, förnuftskulturens framstående representanter i antiken. Han ger dock, i slutet av den latinska versionen av svaret på magisterfrågan, vad som ter sig som ett tips till opponenter som Hagelberg att ta fasta på. Han pekar på Platons begrepp *kalokagathia*, den dygd som just förenar det sköna och goda (*kalos* = skön, *agathos* = god). Här erbjuds en möjlighet att överbrygga den spänning mellan moral, sanning och estetik som Tegnér pekat på eller kanske snarare lekt med.